

922003

120

vitéz LÉPES GYÓZÓ

DEBRECEN
HÁBORUS MULTJA

922.003

Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

0 000009 311381

DEBRECEN HÁBORUS MŰLTJA

IRTA :
vitéz lépesfalvi LÉPES GYÓZŐ
NY. ÁLL. EZREDES.

DEBRECEN, 1931.
MAGYAR NEMZETI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓVÁLLALAT

922003

Előszó.

Régi idők emlékeinek látása, azokkal kapcsolatos történeteknek felidézése, oktatja, nemesíti, felemeli az embert.

Még a mai kor lázasan siető gyermekének is van néha egy szabad perce, hogy azokra feltekintsen, azokon elmélkedjen.

Míg azonban a hegyes, köves vidékeknek lakói gyakran, talán lépten-nyomon, állhatnak meg régi időknek maradványai előtt, melyek lelküket megragadják, addig a síkság, különösen az emlékanyag iránt legkönnyörtelenebb talaj, a homok, népének csak ritkán nyílik alkalmja arra, hogy ilyen élvezetben részesüljön.

A Nagyalföldünkön letelepedett népeknek lakóhelyei, erődítései, amelyek a népvándorlások áradatainak és a háborúk forgószelének minden oldalról ki voltak téve, még ha maradandóbb anyagból épültek is, nagyobbrészt eltűntek a föld színéről.

Igy van ez Hajdúvármegyében is, ahol alig maradt valami a régi idők emlékeiből. A látódombokon és a zeleméri templomromon kívül más semmi sem figyelmeztet arra, hogy itt már régen,

sőt nagyon régen emberek éltek, ezt a helyet szerették, sőt életükkel védelmezték.

Az a néhány név, Ohat, Macs, Zám, Haláp, Ebes, Vid, Szentgyörgy stb., mely a háborukban elpusztított falvak sírfeliratai gyanánt megmaradt, már alig ragadja meg valakinek a figyelmét.

A debreceni ember felnőtt és megöregszik, s még csak meg sem tudja, hogy szülőhelyéhez minő magasztos történet fűződik, pedig ezen hely eseményekben, drámai mozzanatokban gazdagabb, mint sok sziklavár, melynek büszke tornyai talán még évezredekig fognak az idők fogával dacolni.

Nem tudjuk, hogy régi idők maradványait takarja-e még valahol a debreceni homok, annál inkább kell megmentenünk és közkinccsé tennünk a régi okmányokban és hagyományokban máig is megmaradt emlékeket.

Még idejében! mielőtt azok forrásait meg nem semmisülnek és a feledésnek szüntelenül hulló homokja ezeket is be nem fedí.

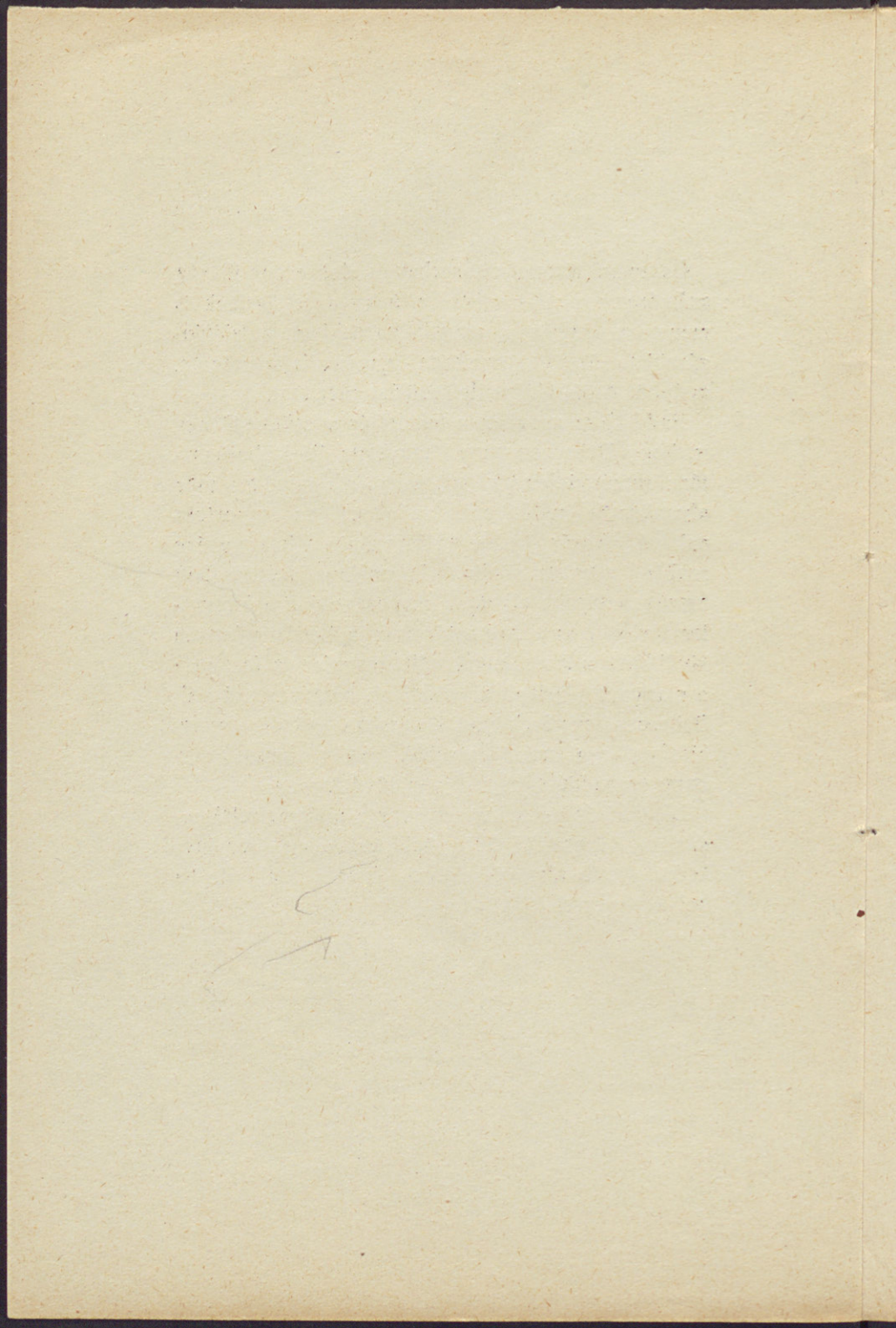
Ha sziklaromokat nem láthat a debreceni ember, állítsunk eléje egy-egy oszlopot, táblát stb., hogy munkautjában egy pillanatra megálljon, s a multa emlékezzen.

Ez a célja szerény munkámnak is, melyben röviden, száraz szavakban — egy mondat talán egy évszázad — Debrecen város történetének összes hadi vonatkozású eseményeit igyekeztem összegyűjteni.

Összegyűjtöttem elsősorban a debreceni ifjuság számára, hogy lássa belőlle, hogy az ő őseinek is mennyire megvan a maguk, harcokban, önfeláldozásokban és győzelmekben gazdag hőstörténete, melyből örök időkre lelkesülést meríthet.

Hadd lássa azonban a felnőtt és a csüggedő agg is, hogy Debrecen népe hányszor élt át borzasztóan reménytelen időket és mégis mindig, még olyankor is, midőn csak az ellenséges csoportoknak vállalkozási kedve és kölcsönös féltékenysége szabta meg, a maihoz hasonlóan szétdarabolt ország határait; olyan időben is, midőn a kegyetlen törökön és a vad tatáron és a kapzsi németen kívül még a hontalanná vált testvére is fosztotta a magyart, a jelenhez hasonlóan határvárossá vált Debrecen népének volt a sorsban mindig annyi bizalma és a turáni őserőből fakadt, annyi ereje, hogy szabaddá és ismét jómódúvá legyen.

Lássák! és ne szünjenek meg a magyar feltámadásban, városunk jövő boldogságában reménykedni, érette tünni és ekével, kalapáccsal, de ha kell fegyverrel is, küzdeni.

HASZNÁLT FŐBB FORRÁSOK.

- Alföldi Hirlap Debrecen 1848—49.
Balkányi Szabó Lajos „Debrecen város helynevei“ 1865.
Barcsa „Hajdunánás város és a hajduk története“.
H.-Nánás 1900.
Barta Boldizsár „Rövid Chronica“ Debrecen 1668.
Bethlen Farkas „Erdély Historiája“ 1782.
Buday Ézsaiás „Magyarország Historiája“ 1833.
Buday F. „Polgári Lexikon“ 1866.
Dr. Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ 1890.
Debreceni képes Kalendárium. 1921. év.
Debrecen város Jegyzőkönyvei.
Debrecen város évkönyvei.
Debrecen sz. kir. város múzeuma.
Gorove „Tudományos gyűjtemény“ 1820.
Gyalokai Jenő „A debreceni útközetről“ Hadt. Közl. 1927.
Horváth Mihály Kisebb tört. munkái. Pest 1868.
Keresztesi József „Napló“. Pest 1868.
Kőváry „Erdély története“. Pest 1861.
Mayer „Geschichte des K. K. Infanterieregimentes No 39.“ Wien 1875.
Podraczky „Szent László király tetemeinek historiája“ 1836.
Potemkin Ödön „Az 1849. évi magyar hadsereg feloszlásának okai“. Pest 1867.
Rüstow „Geschichte des ungarischen Insurrections krieges“ Zürich 1860.
Salamon F. „Magyarország a török hódítás korában“ 1864.
Silye Gábor „Szózat a Hajdukerület ügyében“ Pozsony, 1847.

Szücs István „Debrecen város története“ 1871.

Dr. Szabó István „Debrecen 1848—49-ben“.

Dr. Varga Zoltán „Debrecen az orosz megszállás alatt“ 1930.

Dr. Zelizi Dániel „Debrecen város egyetemes leírása“ 1882.

Ezenfelül sokan voltak segítségemre a szükséges adatok összegyűjtésénél. Szíves készségeikért hálás köszönetet mondok.

A szerző.

Debrecen környékbeli háborús vonatkozású maradványok, szóhagyományok és mondák.

Debrecen vidéke, bár egykor nagy erdőségek miatt csak nehezen volt járható, mivel azonban a felső Tisza-Körös-Szamos közti főutak, ezen — termékenységénél fogva településre anélkül is alkalmas, — vidéken futnak össze: a közélébe került hadak részére mindig értékes hely volt. Hadi események szempontjából tehát, — különösen az utolsó évszázadok folyamán, mióta Debrecen ezen országrész legnagyobb városává fejlődött, — gazdag multra tekinthet vissza.

Ha pedig a Déri Múzeum termeit végignézzük, a város környékén felszínre került leletek között már az ősrégészeti osztályban, számos oly tárgyat találunk, melynek célja kétségkívül csak viaskodás, harc volt.

A szoboszlói réz- és a böszörményi bronzkori, a hortobágyi szarmata-jazig, valamint az ondódi és halápi hun-avar stb. leleteknél a kezdetleges háziszerék mellett mindenhol ott találjuk az akár kőből vagy fémből, de mindenesetre nagy gondal készült nyíl- és dárdahegyeket, csákányokat,

kardokat. — Ezek legrégebbjeiről, ma évezredek után, természetesen már nehéz megállapítani, hogy melyik volt egy agatirsz és melyik egy dák harcos legértékesebb kincse.

Kabán hun-avar, a vidi pusztán honfoglaláskori lovassirokat tártak fel. Az ezekben pihenő vitézek mellett teljes fegyverzetük is ott volt, amely bizonyára azon hit alapján került a sirba, hogy a földön vívott harcaikat a tulvilágon is eredményesen folytathassák.

A római világbirodalomba Debrecen környéke valószínű már nem esett bele. — Mindenesetre Dácia (Erdély) határaihoz igen közel lehetett, sőt egyesek véleménye szerint egy a Nagyerdőn látható árokvonulat és a Sámson felől a Nagycserének vezető Ördögárka római sánc vonala. (B. Szabó.)

Ezen időknek csak egy maradványa volt „a 2. légióbeli helyőrség parancsnoka leányának“ a Ceglédi uccai temetőben a múlt század elején lelt sírköve (Keresztessy), mely azonban már meg is semmisült.

Csoda-e tehát, ha megsemmisültek pl. a hun korszak emlékei?

Pedig vannak nyomok, melyek a világverő hun királynak, Attilának, a környéken való táborozását látszanak bizonyítani.

Okiratok szerint egy, Zelemér és Ujváros közötti, a környékből messze kimagasló halmokkal

fedett pusztát, még nemrég Etellakának nevezték. (Révész.)

Nyelvészek szerint az ezen területen folyó Kardarc és Zelemir, valamint a közeli Hortobágy (Horto, Bágy) is hun-avar hangzású nevek.

Mindenesetre a Hortobágy pataknak egykori kulturális jelentőségét az annak közelében feltárt régi sírok és bronzleletek bizonyítják.

Kit tudja, milyen nagyszerű, dal'as időket élt valamikor a tanyáknak ezen csendes világa és nem-e ősi sugalat hajtotta azt a böszörményi juhászt, aki a pródi halomban annyi állhatatossággal kutatott.

A Honfoglaláskor Anonymus szerint Szaboles vezér, — Márk szerint Kund fiainak Kusid és Kupán-nak hadai hódították meg Debrecen környékét Mén Marótnak bolgár-szláv népétől.

A Honfoglalás utáni első évszázadokból Debrecen környékbeli hadi vonatkozású feljegyzések, vagy emléktárgyak nincsenek.

Még az 1241. évi tatárjárás idejéből sincsenek adataink, de alig hihető, hogy Debrecen elkerülte volna az ország legtöbb városának szomorú sorsát, ellenben valószínű, hogy Kadan tatár vezér hordáinak — melyek Roger szerint Nagyváradot, az akkori virágzó várost, elpusztították, — esett prédául.

A hagyomány szerint 1310 körül Dousa Mátyás (a városi levéltárban levő 1325. évi okmány

szerint Debrecen kegyura) Ottó király hadait Debrecen alatt megverte.

Midőn azután Apor erdélyi vajda a magyar koronát Ottótól elvette, a főurak, kiknek nagyobb része Róbert Károlyt választotta királyul, azt sok alkudozás után, urak számára megszerezték.

Szent István koronájának ünnepélyes átadása Debrecen város kegyurának területén, az elepi pusztán, történt meg. Még pedig Apor vajdának pompás sátra a Vajdahalmon, míg Amadé nádoré és Tamás esztergomi érseké az avval szemben álló, ma már ellaposodott, Koronás halmon állott. (B. Szabó.)

A hagyomány szerint 1566-ban János Zsigmond a fosztogató tatár hordákat Debrecen és Ujváros között megverte.

A Hortobágyon a Mátá szélében levő Kettőshalomtól délkeletre két sor apró dombocskát Tatárülésnek nevezik.

Allítólag 1646. július 29.-én egy magát avar khánnak nevező Mirza nevű tatár khán jelent meg itt gyülelész rabló népével és szörnyű ijjesztésekkel rengeteg holmit követelt a várostól.

Számításában azonban csalódott, mert egy éjjel táborát a gyorsan összegyülekezett hajdúság meglepte és úgy szétverte, hogy hirmondó is alig maradt közülök. (B. Szabó.)

Ondód és Hajduszoboszló között az északról délre huzódó terephajlások egyikét Vérvölgynek

nevezik. Ez nevét onnan vette, mert itt érték utól egyszer és ölték le a törökök hada előtt portyázó (kurtyánoknak nevezett) tatárok, mások szerint még 1241-ben a tartárok, egy Szoboszlón tul fekvő (talán Szigetegyháza nevü,) községnek Debrecen felé menekülő népét az utolsó csecsemőig. (B. Szabó.)

A Nagycserének egy a vámospércsi ut melletti helyét Erős lyuknak nevezi a nép.

A hagyomány azt tartja, hogy egyszer a kegyetlen kurtyánok elől egy csoport ide menekült és a helyet, fatörzsekkel eltorlaszolja, a törökök ellen addig védelmezte, mignem Gut felől egy ot-tani földvárába menekült másik magyar csoport segítségére jött, mellyel azután a rabló ellenséget egy szálíg levágták. (B. Szabó.)

Hajdunánás város alatt van a Testhalom. Állítólag itt temették el az 1666-ban Nánás és Vid lakossága között lefolyt harcban elesett vidi rá-cokat.

A mai Simonyi utat azelőtt Simonigátnak nevezték.

Beszélik, hogy midőn a francia háborúk befejez-tével Simonyi József huszárezredes, minden idők legvakmerőbb huszária, 1816-ban Debrecenbe jött, hogy a véres csaták és vad táborig élet fáradal-mait kipihenje, a nagyerdei vigadó előtt nem volt se' szeri, se' száma a lovagi tornákra emlékeztető

viaskodásoknak, zajos multságoknak, vitézi fogadásoknak.

Simonyinak egyszer eszébe jutott, hogy ezen az uton eljátsza egy harci jelenetét, még pedig azt, midőn a wagrami csatában huszáraival egy égő hidon átvágtatott. Összerakatott tehát a Péterfia kaputól a salétromházig kétoldalt vagy kétszáz öl tüzfát és azt meggyújtván a meghívott vendégek és a nép szörnyűlködése mellett tisztjeivel átlovagolt a lángszoroson. (B. Szabó.)

II.

Megbízhatónak tekinthető irott források szerint Debrecen városban és annak környékén lejátszó- dott háborús események.

Mindenek előtt állapítsuk meg, hogy Debrecennek egy kőfallal, vagy földsáncsal körülvett kimondott erődítménye sohasem volt. Összes erődítmései a meglevő adatok szerint, nem állottak egyébből, mint egy a várost körülvevő, közepes nagyságu árokból és egy erős „palánk“ kerítésből, amely mögötte volt. Ezen kerítés a mai Ajtó-, Kut-, Csillag-, Teleki-, Erzsébet-, Nyugati-, Csap-, azután általában a Kar- és Honvéd-utca vonalában állott. Kapuk rajta a Csapó-, Szent Anna-, Várad- (mai Deák), Miklós-, Hatvan-, Mester- és Péterfia-utca végén nyiltak. Ezekon kívül még hét „kisajtó“ szolgált a közlekedésre.

Hogy a város előljárói az ismételten nyert engedélyt, sőt biztatást, sem használták fel arra, hogy a város egy részét várszerűen kiépítsék és felszereljék, ezt csak előrelátó okosságunk tekinthetjük, mellyel elejét vették annak, hogy a hadak vonulási útján álló város, az évszázadok folya-

mán, valószínűleg többször is, elpusztitassék, lakossága kardélre hányassék.

Igaz, hogy a várost olcsó prédaként minden nagyobb ellenséges csoport megsarcolta, mert egyszerű kerítése csak kisebb rablócsoportok rajtaütése ellen nyújtott védelmet, de azt soha fel nem perzselte, lakosságát ki nem irtotta.

És most térjünk át a történeti események egymásutáni felsorolására.

Debrecen férfiai vitézkedésének első jelét Nagy Lajos királyunk 1360-ban kiadott azon rendeletében találjuk, melyben hangsúlyozza, hogy Debrecennek városi jogokat ad, mert lakosai azokat „Véröknek nem középszerű kiöntésével” érdemelték ki. (V. L.) Ebből látjuk, hogy Debrecen felvirágozásához vezető első nagy lépéséhez, fiainak harcban szerzett érdemei árán jutott.

1405. április 2. Zsigmond király egy kegylevelét adott ki, mely szerint „. . . . komolyan elhatároztuk, hogy a mi Debrecen városunk szokásos kőfallal s egyéb alkalmas erődítéssel körülvéttessék”. (Városi levéltár.)

Bár ezen kiváltsággal a város nem élt, de valószínű, hogy árokkal és kerítéssel ez alkalommal lett először ellátva. 1551. óta ismételten említés van téve egy a város belsejében, a mai Vár ucca környékén létezett, kastélynak nevezett és valószínűleg szilárdul megépített, épületről, hogy azon-

ban ez válságos időkben mily szerepet játszott, erről adataink nincsenek.

1450-ben Hunyadi János a hűtlen Brankovics Györgytől elveszi Debrecent és ő maga lesz a város hűbérura.

1467. augusztus 31-én Mátyás király seregével Veres Benedek zendülésének leverésére indulva és 1468. január végén győzelmesen visszatérve, a városon átvonul és itt seregeit rendezi. (Köváry: Erdély Történelme.)

1538. I. Ferdinándnak 20.000 főnyi serege, melyet Szapolyai János segítségére küldött Szulejmán ellen, hosszabb ideig Debrecenben tartózkodik. (Köváry.)

Enyingi Török Bálintot, Debrecen kegyurát, 1541-ben a török Budán fogságba veti. (1550-ben Stambulban meghalt.)

A török Debrecent 1550. táján vette birtokába és evvel kezdetét vette azon majdnem 140 esztendeig tartó szomorú korszak, melyben a kegyetlen ellenség a szerencsétlen város összes javaira, termékeire, gyűjtött kincseire, jogot formált.

A város a török hódoltság alatt tulajdonképpen az erdélyi fejedelmek alá tartozott. Ezek mint ismeretes, hol osztrák, hol török támogatással igyekeztek érdekeiket védeni, de éppen ezért egy ellenséggel, vagyis a másik hatalommal mindig szemben állanak. Csak Bethlen Gábor tudta ből-

ességgel a semlegesség bizonyos fokát országa számára egy deig biztosítani.

1551. augusztus 1. Ferdinánd király vezérének Losoncinak hadai Izabella királyné és a török ellen Debrecenen keresztül vonulnak Erdélybe.

1552. I. Ferdinánd király német zsoldosai törököt és tatárt felülmuló módon zsarolják és kényszerítik a városok lakosságát, ezért egyes főurak kérésére, a török a felkelő erdélyiek segítségére jön. Debrecenben 500 török lovas tanyázik. (Horváth.)

1556. II. Szulejman császár oltalomlevele szerint a város évenként 10.000 forintot köteles fizetni, ezenfelül az erdélyi fejedelemnek 1800 frt. adót.

1557-ben a török szultán Debrecenben egy erődöt kíván létesíteni, szándéka azonban a városi tanács ellenzésén meghiúsul. (Buday F.)

Ezen években hol a magyar király zsoldosai, hol a török, tatár, sőt honi rablóbandák is (1561-ben Bebek, 1564-ben Balassa, 1565-ben Székely) fosztják ki a várost. (V. L.) Barta krónikájában így ír: „Székely nevű prédáló istentelen ember a nyiri pajkosokkal, duló, fosztó latrokkal a városra ütvén a kastélyt meggyújtotta, a boltokat feltörte, dulatta, a lakosoktól pénzt és kincseket rablott“.

1564. Már az is, hogy János Zsigmondnak és a szultánnak Miksa császár ellen vonuló hadai

a város alatt egyesültek, okot ad Schwendi császári vezérnek arra, hogy a várost röviddel azután feldúlja és kirabolja.*

Midőn a Zámon levő Köveshalomra csőszházat építettek, kiderült, hogy a halom rengeteg, még pedig kilenc sorban egymás fölé rakott csontvázat rejt.

A halomtól északra és keletre nem régen még egy táborhely vonalai is kivehetők voltak.

A hagyomány szerint itten táborozott Szapolyai János hada és ütközött meg Schwendi császári vezér seregével. (B. Szabó.)

A tatárjárás és a török pusztítások alatt Debrecen környékén nem egy község pusztult el. Ezek birtokaira Debrecen a birtokjogot megszerzvéen és a menekülők letelepedése által, területben és népességben gyarapodott.

1569—70. telén Karácson György kalandor, a „fekete ember“, ezer főnyi csapatával élőködik a városban. Az erőszakoskodásai folytán elkeseredett lakosság végre megtámadja, csapata nagy részét agyonveri, őt magát a piacon lefejezi. Társai gyülekeztek, szervezkedtek és még sok rablást követtek el, míg végre 1572-ben Báthori Kristóf a város piacán gyülekező rabló csoportokat megtámadja és megsemmisíti. (Zelizi.)

1594-ben a tatárok előzönlük Debrecen kör-

* Histoire générale de Hongri, Paris 1778. Névtelen írótól.

nyékét, a falvakat felperzselik, azok lakosságának nagy részét kardélre hányják, vagy rabságba hurcolják. (Második tatárjárás.)

Nádudvar és Szovát lakosságát csaknem teljesen leölik. A kétségbeesett magyarok sok helyen vitézül ellenállanak, de nem lévén egységes vezetés, kis csoportjaikat a tatárok mindenhol legyőzik.

Debrecen népének nagyobb része a Nagy Csere felé menekül, (futottak utja), a helyben maradtak életüket nagy pénzen váltják meg. (Városi levéltár.)

Ezen esetből éppugy, mint a következő háborus eseményekből kitűnik, hogy bárhonnan jött az ellenség, rendszerint a nyugatról vezető jobb utakon közelítette meg a várost.

1596. „Meghallván a szolnoki törökök, hogy Nádasdi Ferencz lehetett, ki a keresztesi ütközetben ellenök olyan jól vitézkedett és ő erdélyi utjából visszatérőben volna, 300 lovasával együtt, ezeren a várból kiindultak és Debrecen és Ujváros között Nádasdival összecsapván vakmerőségöket megsiratták, mert ez a derék magyar vitéz és lovagjai, hatszázat a lesthányó törökökből leapritván, sok ruhát és ezüstöt nyert a pogányoktól, maga pedig csak 50 legényt veszített“. (Gorove: X. kötet. 55. oldal. Egy német író elbeszélése nyomán.)

A hajdúság történelmi jelentőségre jut. Ne-

vét valószínűleg az Alföldről a nyugati országokba marhákat hajtó szegény de edzett, bátor (hajtó) néptől veszi. Első említés róluk Ulászló királynak 1514. évben kiadott VII. decret 60—61. cikkelyében van. Kétfélék voltak: 1. a végvárok zsoldosai. 2. maguk hasznára és kárára harcoló vagy esetenként főurak szolgálatába szegődő csoportok u. n. szabadhajduk.

Ezen vitéz, megbízható, nagy harci értékű, harcosok először gyalog, majd lovon is teljesítenek szolgálatot és legértékesebb részük a feldult községek földönfutóvá vált fiaiból került ki.

Voltak szabolcsi, bihari, körösmelléki hajduk. Később csak a jelenlegi hajdumegyeiket ismerték el tulajdonképeni hajduknak.

A hajdu név, viselőinek számos ragyogó hőstettei révén, csakhamar világszerte ismeretes lett.

A harc és kalandot kereső hajduk sok rakoncátlanságainak megfékezésére a XVI. század végén szigorú törvényeket hoztak. Ez az üldözés ezen kiváló harcosokat egy időre a bécsi udvar karjaiba kergette.

Osztrák zsoldban vivott harcaik között a legsikeresebb az volt, midőn 1594-ben „Pálffy Miklós császári tábornok a török kezén levő Duna vidékére indította őket. Junius 24-én a náluk négyeszer nagyobb, 8000 főnyi török sereget megverték és 20 ágyut, 60 teherszállító hajót zsákmányol-

tak, úgy hogy egy hajdura 1000—1000 zsákmányolt tallér érték esett“.

A fordulat a hajduk történetében ott kezdődött, midőn a németek által támadott Kereki vár kapitányának sikerült 300 hajdut maga részére megnyerni, akik az ostromlókat szétverték. — (Barcza.)

Ezen esemény és az álmosdi siker után (mely alább említve lesz) a hajduság lelkesedéssel csatlakozott Bocskay zászlaja alá.

Bocskay felső magyarországi hadjárata alatt, k. b. 10,000 hajdu és még ugyanannyi más hadi népet számláló seregével, végig separte egész Felső-Magyarországot és a németet egész Morvaországba és Ausztriába üldözte. (Barcza.)

Ez volt a hajduknak „Bocskay angyalai“-nak az aranykora.

Bocskay 1605—06. években jó szolgálataiért 9254 hajdut „fejenként megnemesíti“ és évenként két hónap katonai szolgálat kötelezettsége ellenében jószágokkal (telkekkel) megadományoz.

Ezen nemesítés a következő időkben ismételt megerősítést nyert. (Silye 93—100 old.)

A hajduk a beléjük vetett nagy bizalomnak megfelelték, mert amellett hogy békeidőben szorgalmas, földmivelő polgárok is tudtak lenni, minden időben készek voltak tüzhelyük békéjéért, vagy a hazáért sikra szállani.

Az 1611-ben Báthory alatt Oláhországba

hadakozó hajduk hirül veszik, hogy városaikat a török pusztítja. Egy részök erre hazasiet és szétverve az ellenséget, szörnyű bosszút áll rajta. (Barcza.)

A kassai főkapitánynak 1613-ban a nánási hajdukapitány részére kiadott, 13 pontot tartalmazó utasítása a hajdu-életet, fegyelmet és erkölcsöket szigorúan szabályozza.

A hajduvárosokban volt: hajdu-főhadnagy, alhadnagy, utcahadnagy, tizedes és még vagy husz, különféle hajdutisztes állás.

„A hajdu nem okoskodott hazája és a maga dolgairól. De ösztönszerűen élt benne a szülőföld szeretete és ez a nemes fenkölt érzés, mely nagy pillanatokban megfelelő vezérek befolyása alatt, a tömegekben meg szokott nyilatkozni, halhatatlan tettekre ragadta őket“. (Barcza.)

A hajduság legnevezetesebb szereplései, illetve áldozathozatalai a következők voltak:

1704. évben fejenkénti felkelés; II. Rákóczy Ferenc parancsára.

1711. évben fejenkénti felkelés rablók üldözésére.

1717. évben fejenkénti felkelés a tatároknak az országba való betörése hírére.

1742. évben az 1. porosz háboruban 440 és 150 gyalogost,

1745. évben a 2. porosz háboruban 400,

1756. évben a porosz háboruban 400,

1778. évben 328 lovast állított.

A Napoleon elleni háborúkban:

1800-ban az új nádori ezredben 400 lovast állított minden felszereléssel.

1814-ben 261 lovast állított minden felszereléssel.

1815-ben pedig 101 ujoncot, végül

1840-ben 143 ujoncot állított.

Összevéve 1687-től 1840-ig a hat hajduváros Bőszörmény, Nánás, Szoboszló, Dorog, Hadház és Vámospercs 5699 katonát, 3957 lovat állított és katonai célokra 81.809 mérő gabona és 5.260,237 forint pénzdótot rótt le. (Silye.) Megjegyzendő, hogy ezen „hajduváros“-ok népessége a mainál sokkal kisebb volt.

Ezen „hivatalból“ állított katonák számát az ezenkívül toborzottak száma természetesen jóval felülhaladja.

1600. Rudolf király a város színeit és címerét meghatározza. (Városi levéltár.)

1604. Barbiani, Rudolf király vezére okot nem is keresve 30.000 forintot követel Debrecen-től. (Barta.)

Ezen év október 14—15. éjjel (Buday E. szerint október 16.) Petz császári vezérnek, Bocskay ellen vonuló, 3000 főnyi, javarészt nemesi ifjakkól álló válogatott csapatát felkelő hajduk Álmosd és Diószeg között megtámadják és nyolc ízbeni megújított viadal után futásra kényszerítvén azt üldö-

zöbe veszik, nagyobb részt lekaszabolják, részben pedig a Berettyóba fullasztják.

Említésre méltó a németeknek az az eljárása, hogy a sötétségben támadó magyarok megfélemlítését és távoltartását a magukkal szállított nagymennyiségű lőpor egy részének szekértáboruk előtt való felgyújtásával akarták elérni. (Bethlen.)

1606. márc. Egy vitézkedő hajdu csapat Debrecen mellett egy török csoportot levág.

1617. Bár Bethlen Gábor a szultánnal barátságos viszonyban van, a törökök a várost ismételten megszarolják. Ezen zsarolásoktól a város szabadulni óhajtván, két tanácsbelit szekeren Konstantinápolyba küld, hogy a török császártól oltalomlevelet kérjenek. Ezek azt nagy örömmel szereztesen meg is hozzák. Midőn azután három tanácsbeli Budára felküldetvén az irást a basának előmutatja, bár ez is jó szóval bocsájtja haza őket, tatárokat küld utánuk, akik a három polgárt leölik és az oltalomlevelet elrabolják. (Bartha.)

Ebből látjuk, hogy sem a magyar királyok kegyes biztosításai, sem a szultánok nagyképű „oltalomlevelei“, sem az erdélyi fejedelmek jószándéka, a hadak országútján fekvő Debrecennek a német zsoldosok kikapásai, a tatárok, rablók, martalócok pusztításai ellen védelmet nem nyújtottak. Így csak a város előljáróinak okossága tudta menteni, amit lehetett, sőt még úgy is, ha az egyik fél a másik követelődzéseinek a kielégítéséről tu-

domást szerzett, ő is újból megszarolta vagy éppen teljesen kifosztotta a védtelen várost.

A városban ez időben csaknem állandóan tartózkodtak csauzók, vagyis török politikai megbízottak.

1619. Bethlen Gábor II. Ferdinándnak a vallási szabadságot sértő rendelkezései miatt, Debrecenen át nagy haddal Felsőmagyarországba vonul. (Barta.)

1631. A városban egész éven át I. Rákóczy György hadba készülő csapatai voltak elszállásolva. (Barta.)

1644. I. Rákóczy György Erdélyből jövő és sikeres felsőmagyarországi hadjáratára vonuló seregével Debrecenben megszáll.

I. Rákóczy György korában a város esetenként 100 gyalogost volt köteles a fejedelemnek állítani.

Mint általános jelenséget felemlítjük, hogy úgy ezen, mint a következő háborús események többnyire a nyári, mégpedig különösen az aratás utáni időre esnek, vagyis azon hónapokra, amidőn a rablás a legnagyobb eredményt ígért.

A nagy képességgel megáldott, azonban túlbecsvágyó és elbizakodott II. Rákóczy György sem a németet, sem a törököt nem igyekezett kellőképen megnyerni, ezért végzete hamar el is éri. A két császár szerződést köt ellene, melyben kimondja, hogy Erdélyben zavarokat nem tűr.

(Salamon.) Ezzel természetesen csak mindenkori beavatkozásra akartak alapot teremteni.

1657. II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata előtt Debrecenből is számos legényt toboroztat. Ezek nagyrésze odavész. (Szalárdi.)

Ez év június 25—28. a lengyelek betörésének hírére a városban nagy riadalom támad. A városban lévő minden Rendek, vagyon és állás különbség nélkül, fegyvert ragadnak és a közeledő lengyelek elé indulnak.

Majténál veszik a hírt, hogy az ellenség visszafordult és az országból kivonul. (Barta.)

Ugyanez évben a török Szolnok várának kiépítéséhez 100 embert és 30 szekeret követel. (Barta.)

1658. II. Rákóczy Györgynek a lippai győzelem előtt és után hosszú ideig Debrecenben tartózkodó nagyszámu csapatai a lakosság éléstárait kiüritik. (Barta.)

Ez év szeptember végén a tatárok a Hajdu és bihari falvakat felperzselik. Szeptember 21. a tatárok által felgyújtott tizenkét égő községnek tüze a láthatárt megvilágítja.

II. Rákóczy György seregével éppen a városban tartózkodik.

A lakosság bátran ellen akar állani. („A város népe az ide beszorúlt néppel minden ok, kérdés, zúgolódás, vagy valami mulatozás nélkül egy órában talpon állott“.) A város körüli árkot nagy

sietséggel kimélyítik. II. Rákóczy György azonban Debrecent seregével elhagyja. (Barta.)

A lakosságon nagy ijedelem vesz erőt. Rémhírek azt jelentik, hogy a tatárok már a kapuk előtt vannak.

Engesztelő ajándékokat vivő tanácsbelieket küldenek ki, akik az ellenséges had elé messze kivonulnak, de tatárt sehol sem lelnek. Ezek a várost ezuttal elkerülték és Debrecen a szörnyű veszedelemtől, mintegy csoda által, megszabadult.

1659. Az erdélyi országgyűlés a szultán parancsára Rákóczyt a fejedelemségtől megfosztja.

A budai pasa csak 2.000 tallérral volt kiengesztelhető, mert a város Rákóczy hadának szállást adott.

1660. A Rákóczy által rájuk mért lippai vereség miatt felingerült törökök büntető hadjárata a hajdu községek ellen.

A városi jegyzőkönyvek azon részét, mely az 1660—61. évről szóló eseményeket volt hivatva megörökíteni, nem tudjuk mily rendkívüli okoknál fogva, részben kitépték, részben olvashatatlanságig szét vagdoszták. A lapoknak ezen, látszólag sietve történt, megsemmisítése is sokat beszél, de az átélt szörnyűségeket Barta Boldizsárnak megragadóan leírt és 1666-ban Debrecenben nyomtatott „Chronica“-jában teljes egészében olvashatjuk.

Ime ezen szomorú napok történetének, főképen a „Chronica“-ból meritett rövid kivonata.

Szejdi Mehmet budai pasa II. Rákóczy György ellen vonuló seregével közeledvén a város népének üzeni: „A hadaktól semmi károtok, csak két tyukmonyt erő is nem léssen. Ha pedig nektek két pénz erő kárt tenne, uri török hitemre fogadom, tizet adatok érette, de ha a város megfutamodik, a birákat a kapukban karókba veretem“.

Április 27. A környékbeli hajdúság mezei hadakkal, szabad katonákkal Szoboszióznál gyülekezik, azonban rövid összecsapás után a rengeteg túlerő elől kitérni kénytelen.

Április 28. A környékbeli falvaknak égig erő füstje és tüze a városba látszik.

Április 28—29. Szejdi Szoboszlót fosztja, égeti. Szoboszló temploma udvarán egy maroknyi hajducsapat kétségbeesetten ellenáll, de a túlerő legyőzi. (Szücs.)

Április 30-án, pénteken érkezik Szejdi Debrecen alá. Sátrát a Basahalmon ütteti fel és hivatja a főbirót.

Dobozi bíró néhányad magával megjelenvén, már Szejdi mellett látja a hóhérokat és az előkészített karókat.

A török véreb 30.000 tallért, majd midőn Dobozi könyörög és bizonyítja, hogy annyi a várostól nem telik, 60.000, végre 300.000 tallért követel.

Minden tanácsbeli felajánlja összes készpénzét, aranyát, ezüstjét. A lakosság pénzét beszedik és

utcánként egy meghatározott minta szerint minden embert megesketnek, hogy minden pénzét beadta.

Igy, nagynehezen 30.000 tallér gyült össze.

Szejdi evvel nem elégedvén meg, hóhérai napokon át, a legválogatottabb eszközökkel kinozzák Dobozi bírót, Biczó, Csóka, Széles, Szabó és még több tanácsnokot.

A város hangos volt a kétségbeesett lakosság sirásától és jajgatásától.

Szejdi V. 8-án csak olyan feltétellel távozik, ha a város kötelezi magát, hogy a még hiányzó 240.000 tallért 40 napon belül kifizeti.

Ezen rengeteg (ma több millió pengőt kitevő) pénzt a város az összes lakosok minden ingé és ingatlan vagyonának utolsó fillérig menő felbecsülése és összeszámlálása, részben kölcsönök felvétele árán, összehozta és idejében kifizette.

Már ez év júliusában Ali basának hétről-hétre 4.000 tallért, a tatár előljáróknak 5—500 tallért köteles a város fizetni.

Ez években a budai, egri és szolnoki pasák egyformán adóztatják, zsarolják a várost. Emellett a német kézen levő Székelyhid is bőségesen ellátja magát.

Barta B. feljegyzéseiből kitűnik, hogy egyedül a lakosságnak, puritán élettel párosult, mély vallásossága volt az az erő, mely a város népének jobb jövőbe vetett törhetetlen bizalmát ilyen rettenetes időkben megtartotta.

Május 9. Pocsaj várát hősies ellenállás után Szejdi elpusztítja. A nádasokba menekült lakosságot az utolsó csecsemőig leöleti.

Május 10—11. Székelyhid ellenállásával Szejdit elvonulásra bírja.

1660. VII. 13. „Híd csinálására a Pasa kívánására 150 embereket fúruval, fejszével és 30 szekeret négy-négy ökörrrel indítottak el a városbói. Kiket azután a Tatárok találván, némelyeket levágtak, némelyeket rabságba ejtettek“. (Barta.)

Jul. 22. II. Rákóczy György Gyulunál csatát veszít és sebébe belehal.

A csata után Szejdi 100 kést követel a levágott 3000 fej lenyuzására és 10 szekeret azok elszállítására.

Parancsa következőképen hangzik:

„Dobröczeni“ (a város neve át van huzva és mellé „Kolosvary“ van írva) feő Birónak szóló Parancsnolatom. Azt parancsolom teneket, hogj Jó Regkel száz eoregh kést hozzatok Táborunkban és tiz szekért az melyreaz Fejeket köl Raknyi ezt Penigh el ne halasszátok feietök vesztéstök alatt Parancsoliok, azért kerjük az eoregh kesseket az feieket niuzni (Podraczky).*

Aug. 28. Nagyváradot hősies ellenállás után a törökök elfoglalják.

* Szejdi állatias kegyetlenségét ura a szultán is meg-sokalta és a következő évben ő maga is megkapta a selyem-zsinórt.

Ezentúl a török innen is ki-ki csap és a kint talált mezei munkásokat elhurcolja, vagy leöli.

1660—61. telén Kemény Jánosnak 48 zászlóaljnyi serege Debrecenben van elszállásolva. (Akkori időben a zászlóalj a mainál sokkal kisebb létszámú volt.) Kemény részére 1800 forintot és 1500 köből lisztet kell beszolgáltatni.

Ezen években, — mondhatni havonta, — küldött Debrecen tanácsa hol egyik, hol másik ellenséghez követeket egyezkedés felajánlása, vagy elnézés kérése végett.

1661. augusztus 31-én Vigkedvü Mihályt Debrecen város bíráját a nagyváradi pasa, egy a császári csapatok felől adott állítólag helytelen jelentése miatt, (oly parancssal, hogy: „úgy siesen, hogy homlokán a verítéket is le ne törölje“) Nagyváradra rendeli és ottan kivégezteti. — (Barta B.)

A török Barcsayt, a német azonban Keményt akarván látni Erdély trónján, a következő harcok alatt a városnak ismételten igen nagy pénz és anyag áldozatokat kellett felváltva, hol az egyik, hol a másik közelben tartózkodó félnek, hozni.

Ez év őszén Kemény felbomlott hadaiból származó rabló csapatok a városban garázdálkodnak.

1662. év őszén 900 magyar királysági vitéz, a nagyváradi törökök által összerabolt marhanyája-

kat elhajtva, a törököket maguk után csaliák és Hosszupályinál azokkal megütköznek. (Barta B.)

Annak megtorlására, hogy a fenti összecsapás után a magyar vitézek Debrecennek tartottak és sebesülteik itten ápolásban részesültek, Huszein pasa egy keddi hetivásár alkalmával a város népét cudarul megzsarolja. A vitézek gyógykezeléséért több borbélyt megfélemlítésül felkötet és csak közvetlen kimúlásuk előtt vétet le. (Barta B.)

Ez év őszén Kenan pasa Nagyvárad belső kerítését, nagyobbrészt debreceni emberekkel, elkészítteti.

Ez évben Debrecen is, a város körüli régi kerítés helyébe, egy „nagy tapaszos palánk“-ot állít.

1663. év tavaszán Pércsnél egy nagy tatár sereg vonul el. A városban nagy riadalom, de a veszély a lakosság végtelen örömeire elmulik.

Ez év augusztus 12. Százezer főnél is többre becsült tatár, kozák és oláhországiakból álló sereg üt táborát a város alatt és élelemmel láttatja el magát. Csak nagy váltságdíj ellenében vonul el.

Ez év november 11. Komáromi vitézek kitérnek és Érsekujvár mellől 353 ükröt, melyet Debrecenből a budai pasa számára hoztak, elhajtának. A törökök ezen veszteségét is Debrecennek kellett, még pedig pénzben, megfizetni.

1664. Császári zsoldban levő magyar vitézek Nagyvárad alatt meglepik a törököket és sok foglyot és gazdag zsákmányt ejtenek.

A pasa a vállalkozás sikere miatt Debrecen-
okolja. Rettenetes fenyegetésekkel tanácsbelieket
magához rendel, végül azonban csodálatos módon,
nem várt engedékenységet mutat és azok kisza-
badulnak. (Barta.)

Ezen időben, ellenség betörésének hírére, a
város körül lovas „strázsák“-at küldtek ki, hogy
az ellenségnek a városhoz való közeledését je-
lentsék és a legelő nyájaknak és méneseknek biz-
tos helyre való hajtásához, időt nyerjenek.
(Barta.)

A már teljesen kifosztott várost egyrészt a
törökök, — akik ekkor már uralmuk végének kö-
zeledtét érezték, — másrészt az erejükben biza-
kodni kezdő németek (Székelyhidi várkapitány)
egyaránt és fokozott mértékben zsarolják. (Barta.)

Az Érsekujvárból visszatérő tatár hordák is uj-
ból fenyegetik a várost, de szerencsére irányt vál-
toztatnak és másfelé vonulnak. (Barta.)

Ezen években egy alkalommal a németek
által a városra rótt hadisarc felét Szatmár város
vállalja magára. (Szücs.)

1666. körül Kocsonyás és Monoki rabló ve-
zérek bandái összesen kb. 6000 marhát hajtottak
el. (Szücs.)

1672. IV. Mohamed szultán illetéktelen adóz-
tatások ellen biztosítékul fermánt ad Debrecen vá-
rosának, melynek értelmében az *csak* a következő
évi adók fizetésére van kötelezve:

Egri basának 2000 tallér;
 Budai nagyvezirnek 900 tallér, egy kocsi, három
 ló, egy vég posztó,
 az Egri beglerbégnek 700 tallér,
 Erdély fejedelmének 1500 tallér,
 a szolnoki kerületi bégnek 700 tallér,
 a Biharmegye területén Debrecen birtokában
 levő 12 községért 8000 tallér,
 Egri őrségnek 2000 tallér. (Déri Múzeum XI. te-
 rem 153. tábla.)

Hogy ezt a védelmet a legkisebb török vezér,
 vagy hivatalnok sem vette komolyan, az természe-
 tes. Hiszen olyan messze volt Sztambul és hozzá
 még olyan elnéző az ilyen kicsinységek iránt.

Ez év aug. 28. Indul el Nagylétáról 800 ma-
 gyar és 500 törökből álló csapattal Petróczy val-
 lásszabadsági hadjáratára Felsőmagyarországra.
 (Városi jegyzőkönyv.) Ezeket nevezték először
 „kuruc“-oknak. Ezen, nagyobbreszt hajdúkból álló
 sereg végül 15.000 főre szaporodik.

1680. január 6. Thököly főgenerális csa-
 patainak, az azok követelődzései miatt felháboro-
 dott városi tanács, zord téli időben nem ad szál-
 lást. Első eset, hogy egy seregtől a város megta-
 gadja az elszállásolást. (Városi évkönyv.)

1681. szept. 2. A császári hadak közeledte-
 kor a tanács, hosszas megfontolás után, úgy hatá-
 roz, hogy békéltető küldöttség menjen azok elé.
 (Városi évkönyv.)

A tanács a különböző jelekből bizonnal előre látta a némettség erősödését és elszigetelt helyzetben nem tartotta tanácsosnak velök ujjat húzni.

1683. jun. 20. Apaffy Bécs ellen vonuló és okt. 19. onnan visszatérő seregeinek ellátása.

Julius 9. Bécs ostromára vonuló tatár sereg a városnál táborozik. Ennek megajándékozása.

1684. febr. Az egri basa zsarolásai.

Alig telik el év, hogy Debrecen néhány esetben ne küldene békéltető követeket a különböző ellenfelek udvaraihoz. Itt az illetőknek alkalmuk van körültekinteni és ezáltal a város vezető férfiai idővel mind nagyobb diplomáciai jártasságra és éleslátásra tesznek szert.

1685/86. Caraffa császári tábornok hat lovas és két gyalogezrednyi csapatainak élelmezése, zsarolásai és kegyetlenkedései.

Az elrabolt pénz közel két millió tallért tett ki.

Egy ízben a kivetett összeg beszédésére utcánként egy század katonát rendelt ki és a melléjük adott tanácsbeliek szemeláttára a megköttözött férfiakat és nőket összehajtva, veréssel és legnagyobb kegyetlenséggel nyomorgatták, minek folytán tizennégyen meghaltak.

A városnak akkori időben kb. 20.000 lakója volt.

Caraffa csapatai rengeteg kárt okoztak és rombolást vittek véghez. Elvonulásuk után a város 2247 házából csak 935 maradt épen. (Zelizi.)

1686. szept. 2. Buda bevétele. 1687. Eger bevétele.

1687. Lotharingiai Károly herceg Erdélybe vonulván, hadai számára a város sok eleséget (50.000 kenyér stb.) köteles szállítani.

1691. őszén (Békésvármegye története szerint 1692. X. 17.) 80.000 tatár 12 napig táborozik Debrecen határában és 10.000 arannyal sarcolja meg a várost.

Ezek távoztával ismét a nagyváradai német őrség rontott a városra és fenyegetéssel, kínzással negyvenezer tallért haitott be.

1693-ban nagyrészt elszéledt kurucokból álló martalócok 1500 lovat hajtának el.

Ez évben a tatárok újból meglátogatják a várost. Az ellenség, az ezuttal nagyobb részét elmenekült lakosság, gazdátlanul hagyott vagyonát elhurcolja.

1695. Az ozmán hadsereg offenzívája. A város utolsó rettegése a török miatt.

Pálffy tábornok hadával Debrecenbe jön. Nagy elszállásolási terhek, de a török csapástól Debrecen mindenkorra megszabadult.

1697. A háborúk alatt borzasztóan sanyargatott és kifosztott nép a töröktől való megszabadulás első éveiben, a még mindig nem szűnő inség kényszerítő hatása alatt, helyenkint a másik gyűlölt ellenség, a német ellen fordult.

Igy Tokay vezetése alatt a császáriakat ismételtelen megtámadja. (Hegyaljai zendülés.) A német zsoldosok ezen rosszul felfegyverzett, fegyelmetlen felkelőket, akik között számos hazátlan hajdu is volt, több ütközetben legyőzik és közülük ezreket leölnek.

A következő években lejátszódó heroszi küzdelemben, melyet II. Rákóczi Ferenc folytatott a magyarságot eltiporni akaró osztrák zsarnokság ellen, a császári seregek útjában fekvő Debrecen lakossága, közvetlenül csak egyes csoportoknak a felkelőkhöz való csatlakozása által vett részt. Hazafias adóját főrészen igen nagy pénzösszegeknek fizetése és eleségnek, hadiszereknek szállítása által róttá le.

1703. aug. 3. II. Rákóczi Ferenc felkelő csapataival a város alá érkezik, ujoncokat, fegyvert szed. A császáriak utasítják a várost, hogy mivel ők a kurucok ellen segítséget nem nyújthatnak, tegyen a belátása szerint.

1704. jan. 10. A császáriaknak rác csapatai kitörnek Váradról, Diószeget égetik, rabolják.

A fejedelem Ujfaluban gyülekezteti csapatait. jan. 15. „olyan hírnök jött a váradi blokádról, hogy Jenő felől feles számú rácság kísért 4 compania gyalog németet Váradra, azért az utcákra és kapukra mind kirendeltük embereinket vigyázatra s rendeltük, hogy árkát kiki megújítsa. Akitől telik fegyvert szerezzen, mindenkinek legyen

legalább visszazegzett kaszája, vasvillája“. (Városi levéltár.)

Jan. 17. „Bóné András kapitány ur a ráccokat hetfőn este megtámadván, elverte, 10 zászlót küld városunkon áttal a mlgos fejedelemhez. Nyert még két tarackot és egy mozsárágyut“. (Városi levéltár.)

Ez év elején II. Rákóczi Ferenc parancsára a hajduság három nap alatt „felül“, vagyis hadba száll.

Szatmár várát kellett volna megvívniok.

A nyílt harcok rohamaiban utólérhetetlen lendülettel harcoló, de váróváshoz nem szokott és fel nem szerelt hajduk itten vereséget szenvedtek.

A harci hírukra büszke hajduk ezt annyira szívrükre vették, hogy az 1704. jul. 4-én Vámspércsen tartott közgyűlésükön elhatározták, hogy minden szerdán ételtől, italtól, munkától való tartózkodás mellett a nép bőjtöljön, a kapuk pedig bezáratván, Isten szent színe előtt esedezzenek a hajdúvárosok megoltalmazásáért és hogy fegyverök régi fénye, és becsülete, habár vérrel is, visszaszereztessek. (Barcsa.)

1705. okt. 19. A császári hadsereg közeledésének hírére a város lakossága, Károlyi Sándor kuruc generális parancsára, bár kétségbeesett ellenzés után, Debrecent, fennállása óta első ízben, teljesen kiüríti. A kiürített várost előbb kuruc portyázók, majd az okt. 21-től 28-ig azt megszálló

német hadak, fosztogatják. Ez utóbbiak az elhagyott magán és középületeket, sőt a templomokat is meg rongálják és galád módon beszenyezik.

1706. aug. 2. Ujabb menekülés a Nyírség és Tokaj felé. Aug. 18. a lakosság visszatér. Okt. 20. Harmadszori menekülés. Nov. és dec. hónapokban Rabutin német vezér zsoldosaival a városban pihen és pusztít. (Városi jegyzőkönyv.)

1707. szept. 23. A lakosság a császáriak elől ismét menekül.

1709. jan. A város a császáriaknak 54.000 frt. hadiadót köteles fizetni. (Városi jegyzőkönyv.)

Ez évben Debrecen újból hűségesküt tesz le a császáriaknak.

1711. ápr. 29. A szatmári béke aláírása. Elő tárgyalásai Debrecenben azon épületben, mely a pénzügyi palota helyén állott, folytak le. Emlékét márványtábla őrzi.

1714. nov. 13. A Törökországból hosszú bujdosás után hazájába visszatérő XII. Károly svéd király néhány napig a városban pihen. Szállásának helye a Széchenyi-utca 6. sz. ház falán emléktáblával van jelölve.

1717. aug. 28—29. Szatmárt pusztító tatár csordák elől a város népének egy része megfutamodik. (Városi évkönyv.)

1741. évben a város 184 katonát köteles állítani.

A 18. szd. végén a francia háborúk alatt, ha a rendes katonaság a várost elhagyta, a rend fenntartására igen tekintélyes számú polgári katonaságot (1358 fő gyalogság és 469 lovas) állítottak.

1813. Hadiszükségletek fedezésére a városnak 65 ujoncot és 50 lovat kell szolgáltatnia, 1814-ben 74 lovas és tekintélyes mennyiségű eleség szolgáltatására lesz kötelezve.

Hogy az elmúlt századok sanyaruságai között mindez mily kevésnek látszott, bizonyítja, hogy a hálás debreceniek 1815. febr. 2.-át, I. Ferenc király születésnapját, nagy ünnepek keletében ülték meg.

1815-től fogva 33 évig a magyarság békés időket élt át. Nemzetiségét csak a bécsi kormány elnyomási szándéka ellen kellett védelmeznie. És erre voltak is kiváló vezérei.

1827. A Ludovika Akadémiának a város 6.666 frt-t adományoz.

1830. Az országgyűlésen megszavazott 48.000 ujoncból Debrecenre 159 esik.

1840. A Temesvári-féle 8428. és Andaházi Szilágyi-féle 13,333 frt.-os alapítvány létesítése a Ludoviceum számára.

Midőn 1848-ban a magyar kényszerítve volt, hogy szabadsága védelmére fegyvert ragadjon, Debrecen fiai elsőknek sorakoztak a nemzeti

zászló alá és a városban nemsokára nagy jelentőségű politikai és hadi események játszódtak le.

Már 1848. ápr. 3.-án 1300 gyalogost és 400 lovast soroztak a nemzetőrségbe, mely szám ápr. 21-én 3351-re szaporodott. (Főutcánként 2—2 gyalogszázadot, összesen 12 gyalog- és két lovasszázadot állítottak fel.)

Ezek fegyverzete azonban eleinte nem állott másból, mint az 1809-ik évi nemesi felkelésből visszamaradt, sebtében kijavított 253 puskából. A Honvédelmi Minisztérium később még ezer puskát utalt ki.

Az ez év május végén tartott toborozásnál a szükséges 1000 fő helyett, 1500 újonc jelentkezett (ezek egy részéből alakult a 10.-ik honvéd zászlóalj). Ezenfelül a kormánynak aug. hóban kiadott felhívására a nemzetőrségből is még 311 ember jelentkezett az ellenség előtti szolgálatra. Ez utóbbiakból a 68. zlj. alakult.

A kollégiumi ifjuság is nagy lelkesedéssel jelentkezett a nemzetiségek által minden oldalról meg támadott haza megmentésére és tömegesen sorakozott a toborzó zászló alá.

Aug. 16. A hajduböszörményi városi tanács jelenti a minisztériumnak, hogy 1800 gyalogos és 325 lovas áll „bár fegyvertelenül és ki nem képezve, de lélekkel elszántan“ a táborba indulásra készen. (Alf. Hirl.)

Aug. 24. A hajduszoboszlói városi gyűlés 800 gyalog és 250 lovas ujonc „haladéktalan kiállítását“ határozta el. (A. H.)

Szeptemberben újabb 842 ujoncot toboroztak az ekkor alig 40.000 lakost számláló Debrecenben. (Alföldi Hírlap 1849. I. 1. számából vett adatok alapján. Dr. Szabó I.)

Október közepén két gyalog és egy lovas és nov. végén ismét két gyalog és egy lovas nemzetőr, továbbá egy fél üteg, melynek ágyúhoz a falpakat a debreceni iparosok készítették, indult a harctérre. (Dr. Szabó I.)

Hogy a város körül 1848. dec. hóban megkezdett, de hat hét múlva félbehagyott erődítési munkálatokkal mennyire jutottak és hogy ezek a későbbi eseményeknél milyen szerepet játszottak, erről semmiféle adat sincsen.

Hogy azután mily mértékben vette ki részét a város népe a szabadságért vívott harcokból, ezt az akkor egyedüli házi ezredének, a Dom Miguel nevet viselő 39. gyalogezrednek — mely a honvéd hadsereg magjához és díszéhez tartozott, — történetéből is ismerhetjük. (Mayer 410—445 old.)

Debrecen fiai a legelsők között voltak Kápolnánál, Tápióbicskénél, Isaszegnél, Nagysarlónál, Perednél éppugy, mint Buda bevételénél, hol a 3. zlj. 390 emberéből 90 elesett, vagy Debrecennél, hol a 3. zlj.-ből alakított híres 116. zlj. a balszárnyon harcolt.

Válságos pillanatokban nem egyszer szólta oda Görgey: „Dom Miguel előre!” és a hajdú fiúk munkájában mindig öröme telt.

A debreceni önkéntes csapatok is mindenhol kiválóan megállották helyüket.

Már 1848. okt. 21. az Arad vára előtt az ország minden részéből összeállított ostromló seregben, híresek lettek szilaj bátorságukról.

Ebben az ütközetben történt, hogy egy 15 éves debreceni önkéntes, kit századosa „éretlen gyermek“-nek tartván, több ízben haza szándékozott küldeni, két dizsidást, kik rárohantak, lelőtt és egy harmadikat leszúrt. Azok fegyvereit azután ily szavakkal szolgáltatatta be: „Százados ur! Bebizonnyítottam, hogy nem vagyok éretlen gyermek.“ (Potemkin.)

1849. jan. 17. Az osztrák haderők közeledésének hírére a városban tartózkodó Kossuth a városi népfelkelőket fegyverbe szólítja és jan. 18-án kb. 8000 különböző korú és igen különböző fegyverzetű férfi gyűlt össze a Salétrom-ház előtti téren, kik nagy lelkesedéssel készek voltak a magyar szabadságért harcolni.

Az osztrák sereg előnyomulását azonban ekkor beszüntette. (Alföldi Hirlap 1849 jan. 21.)

1849. IV. 14. a magyar kormány trónfosztó nyilatkozata a debreceni Nagytemplomban.

1849. jun. 28. a város tanácsa értesülvén az orosz hadseregnek Debrecen irányába való elő-

nyomulása felől, azon célból, hogy az ellenségnek a lakosságból toborzott felkelő csapatokkal ellenállhasson, utcánként tájékozik a nép érzülete felől. A lakosság azon szilárd elhatározásának adott kifejezést, hogy a kormányzást szabad akaratukból választott előljárásságra bizta, és így annak feltétlen engedelmességet ígér. (Varga.)

A lakosság ezen bátor, nagyszerű elhatározását azonban a közeledő orosz sereg túlerejére való tekintettel nem fogadták el.

Debrecennek július hó elején az oroszok által történt megszállása tisztán tüntetésszerű akció volt, mellyel a magyarok előtt mutatni akarták, hogy a magyar kormány székhelye, a szabadságharc főfészke is, meghódolni kénytelen.

Jun. 30. A Budavár visszafoglalásánál elfogott és Debrecenben elhelyezett 58, nagyjából horvát nemzetiségű tiszt, az oroszok közeledtének hírére kérkedően viselkedik, minek folytán az anélkül is izgatott és felingerelt lakosság többeket közülök agyonüt. Később a városnak ezért büntetésül 8666 forintot kellett fizetni.

Jul. 2. Cseodajeff, a közeledő 4. orosz hadtest parancsnoka, a várostól írásban 20.000 mérő lisztet és 1.000 előfogatot követel.

Még aznap városi küldöttség megy Hadháza Cseodajeffhez.

Jul. 3. Délután az orosz hadtest a hadházi uton a városba vonul. Naponta 43.000 adag kenyér,

67 vágómarha és stb. eleség kiszolgáltatása. (Zelizi.) Cseodajev a Kiss Orbán-házban, ifj. Paskievics herceg a Rick-féle házban nyer elhelyezést.

Jul. 4. Az összehordott fegyverek elégetése közben több elsül és oroszokat öl meg.

Jul. 5. Az oroszok 40.000 mérő lisztet követelnek és kapnak a várostól.

Ugyanezen a napon Cseodajeff kényszeríti a város vezetőségét, hogy Ferencz Józsefhez hódoló feliratot intézzzen.

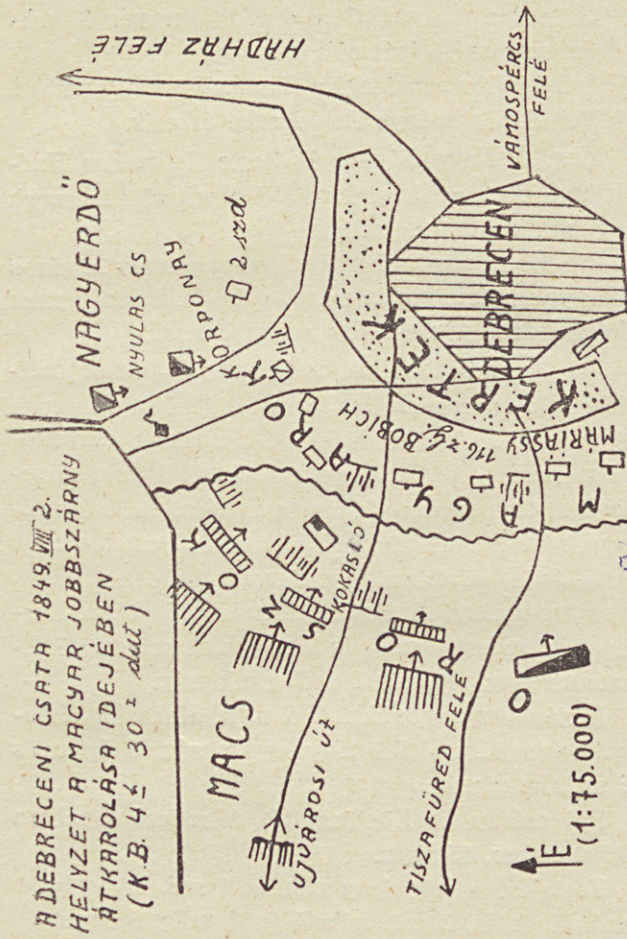
Miután az oroszok a városnak minden esz-közzel való megfélemlítését elérték, jul. 6-án elhagyják a várost.

Nagy esőzések a tiszafüredi utat járhatatlanná tették, ezért útjokat vissza Tokaj felé vették.

Jul. 11. Korponai ezredes felkelői és kevés rendes katonaság bevonulása Karcag felől. A nép felkelését elrendelő felhívás — az éppen átvonult orosz hadtest által keltett mély benyomás következtében, — csekély eredménnyel jár.

Jul. végén Görgey az orosz túlerő elől Tokaj felé kitér. Paskievics a Hortobágyot elkerülve, Egyek — Csege — Balmazujvároson keresztül, Debrecennek tart.

Erre Görgey a 3. és 7. hadtesttel Nyiregyháza — Vámospércsen át délre vonul, Nagy Sándort pedig az első hadtesttel jobboldala védelmére Debrecen felé irányítja.

Görgey a városra 50,000 adag kenyér és más élelmiszer szállítását rója ki.

Jul. 31. Korponainak, a Tiszánál szétrobbantott, felkelő különítménye Debrecenbe érkezik.

Aug. 2. Nagy Sándor hadteste, hajnalban Hadházról jövet, a várost Északról megkerüli és annak nyugati szélére vonul.

És itt el nem kerülhetjük, hogy ezen, a város környékén lefolyt legjelentősebb hadieseménynek lefolyását részletesebben ne ismertessük.

Nagy Sándor hadtestét, mely — a Korponai-féle 2.000 főnyi, részben csak lándzsával felszerelt és hiányosan kiképzett felkelő csapatnak csatlakozása után — kb. 9,000 emberre és 41 ágyura növekedett, az oroszok feltartóztatására, a várostól nyugatra, általában a Tócot kísérő emelkedések vonalában, következőképen csoportosította:

Jobb szárny. A Nyulas csárda vonalában Korponai ezredes felkelői és 12 ágyu. A szárny védelmére a Nagyerdőben 2 szd. gyalogság.

Közép. Az akkor fennálló u. n. Kakaslói téglavető vonalában 1.500 főnyi gyalogság, 6 ágyu és 2 szd. huszárság.

Bal szárny. A Köntösgáttól délre eső lapályon 4,500 ember, 15 ágyu.

Tartalék. A balszárny mögött 4 szd. lovasság, 1 szd. lándzsás, 2 szd. felkelő gyalogság, 6 ágyu.

Előőrsön. 4 szd, huszár és 2 ágyu,

A terepet ezidőben a várostól nyugatra szőlős-

kertek, azontul a mélyedésben legelő, távolabb főképen magas kukorica táblák, borították.

Nagy Sándor — egy hónap mulva egyike az aradi vértanuknak — a felállítási parancs kiadása után néhány óra hosszat a jelenlegi Nagy Sándor-halmon, hol ma a honvéd emlék áll, pihent,

Határozottabb orosz előnyomulás jeleit a meglehetősen hézagos felderítés nem jelezte és innen magyarázható, hogy Nagy Sándor törzsével a Bikában, csapatai pedig, a város lakossága által azok felállításába kihordott ebédnél, pihentek, midőn 2 óra tájban, az előőrs ágyui megszólaltak.

Az ezután következő események már igen gyorsan pergettek le.

Az ételes üstök feiborítása és a rend helyreállítása csak pillanatok műve volt, de a hadtest már szemben is találta magát Paskievics nyolcszorta erősebb seregével.

Az orosz tömegek első támadását — Paskievics azt vélte, hogy Görgeynek egész serege áll vele szemben, — a honvéd gyalogság és a kitünően működő tüzérség eléggé nem dicsőíthető vitézséggel visszaverte.

Katonáink a spártai hősiességnek számtalan példáját követték el, így midőn Csányi tüzérszázadosnak, ki a jobb szárnyon vezényelte a tüzérséget, bal lábát egy orosz ágyugolyó elsodorta, a rettenhetetlen ember még vérében feküdvé is, csengő hangon folytatá vezényleteit. (Szücs.)

Az ütközet k. b. délután 4° 30'-ig minden kétséget kizáróan, a magyarok előnyére állott.

Nagy Sándor, aki a csatát ekkor félbeszakithatta volna — tovább állta a harcot.

És ekkor következett a tragédia.

Miután az oroszoknak a macsi tanyák felől előnyomuló lovas tömegei, a mai lóversenyter közelében, az erdő szélén álló gyenge magyar jobbszárnyat visszavetették, a sokszoros tulerő a középet is benyomta és a balszárnyat átkarolta, miáltal az egész, helyenként klasszikus hősiességgel küzdő hadtest, visszavonulni volt kénytelen.

A felkelő csapatokból álló jobbszárnyak rendezetlen hátrálásánál az üldöző kozákok elemükbe jöttek, sok menekülőt levágtak, vagy foglyul ejtettek. A kis számú huszárság az üldözés feltartóztatásában hősiessen vett részt és evvel lehetővé tette, hogy a hadtest töredékei, kb. 4.000 ember, Berettyószentmártonnál gyülekezzenek.

Véletlen szerencse volt, hogy a balszárny megkerülésére kiküldött orosz lovas hadosztály a magas kukoricában eltévedt.

Paskievics hadával a városba bevonult. Ő a gróf Dégenfeld-féle házban, Konstantin nagyherceg a Kiss Orbán, gróf Rüdiger a Rickl házban szállott meg. (Szücs.)

Tudjuk, hogy Görgeynek hadserege az osztrákokon aratott, a hadtörténelemben páriát ritkító sorozatos győzelmek után, a többszörös orosz tul-

erők előli visszavonulások és az állandó utóvéd harcok következtében megfogyott és elcsigázott volt.

Azt, hogy az utolsó erőltetett éjszakai menettől elfáradt, részben (különösen a Korponai különítmény) igen hiányosan felszerelt és kiképzett I. hadtesttől, mint oldalvédtől, Görgeynek (esetleg félreértett) parancsa, vagy az ütközet első sikerei által elbizakodottá lett Nagy Sándor, kívánt-e a lehetőségnél többet és volt okozója az oly nagy veszteségnek, ezt hagyjuk eldöntetlenül. Azt azonban a történelem leszögezi, hogy a hadtest minden része feladatát a fenti körülményekhez képest fegyellemmel, hősi elszántsággal és kiváló eredménnyel oldotta meg.

Csak negyednap történt a hősi viaskodásban esetet és a harctéren maradt 112 honvéd és 634 muszka eltemetése. (Szücs.)

Ezen veszteségek azonban, valószínűleg már a kora délutáni órákban, a magyarok felállítása körül lefolyt elkeseredett küzdelem folyamán, állottak elő és később, a visszavonulás alatt, a veszteségek aránya a magyarok hátrányára tolódhattott el.

A szabadságharc alkonyán lefolyt ezen igen jelentős esemény emlékét a következő emlékművek őrzik:

A téglagyárak melletti kilátóhalmon, melyen Nagy Sándor, a délelőtt folyamán tartózkodott, mint

már említettük, egy főként téglából épített 15 m. magas obeliszk van emelve.

A hősök temetőjében, a csatában elesettek közös sirhalma felett, egy hatalmas, halálra sebzett kőoroszlán nyugszik. Nem messze tőle egy más, a csata emlékét megörökítő emlékkő is áll.

Végre a Hosszupályiba vezető országut mellett a Pac erdőben, annak szélétől nem messzire, áll egy, a visszavonulás alatt az erdőben lefolyt tusákra emlékeztető, márvány oszlop.

Debrecen után jött Világos és ezután fájdalom, gyász és sötétség.

Az oroszok és osztrákok közti egyetértés, utóbbiaknak feltékenykedése folytán, véglegesen megszűnvén aug. 15-től október közepéig naponta új meg újabb, hazájukba visszavonuló orosz csapatok elszállásolása és élelmezése terheli meg a várost.

Ezenkívül k. b. 3,000 kolerabeteg oroszot ápoltak a város különböző helyein.

Azon anyagi áldozatok nagyságáról, melyeket a városnak az oroszok elszállásolása folytán meghozni kellett, dr. Varga statisztikájából vett következő adatok nyújtsanak képet:

Augusztus és szeptember hóban a város által szolgáltatott élelmiszerek:

Kenyér közönséges— — — —	598,400	font
Kenyér fehér — — — — —	16,400	„
Kétszersült — — — — —	251,500	„
Só — — — — —	40,000	„

Bor — — — — —	200,000 icce
Pálinka — — — — —	130,000 „

Mindezen élelmiszerek értéke meghaladta a 440,000 frt.-ot. Ehhez számítandó még 150,000 frt. értékű lábas jószág elvívése és a város épületein rongálás folytán, előállott 450,000 frt.-ot meghaladó kár.

Ebből soha senki semmit sem térített meg.

Az 1849. után következő elnyomatási korszak alatt a magyar katonának Ausztria két háborújában kellett vérént ontania.

Hogy mit láttak az 1859-i olaszországi hadjáratban ellenségeink a magyar katonától, azt legjobban a versaillesi galerie des querres képei mutatják, melyeken a san-martinoi és solferinói csatákban mint legbátrabban harcoló ellenségüket a magyar katonát, még pedig éppen a harminckilencesek hajtókájával, a debreceni baka típusát ábrázolják.

Hogy mit végzett a debreceni katona 1866-ban Custozánál, azt pedig mutatja azon tény, hogy az olaszok által szívósan védett Monte Croce elfoglalásáért a 39-es gyalogezred ezredzászlóul sárga színű zászlót kapott, mely különösen nagy kitüntetésben addig a Monarchiának csak három ezrede részesült.

Elődeinknek izzó hazaszeretete, az elnyomással szemben tanúsított szívós ellenállása, meg-

hozta gyümölcsét. Magyarország az 1867-es kiegyezéssel, szabad levegőhöz jutott.

A következő években a monarchia békéjét csak az 1878-as boszniai okkupáció zavarta meg, melynek fáradalmaiból és véres küzdelmeiből a debreceni 39-es bakák is különösen a dolnja tuzlai és doboji ütközetekben, bőségesen kivették részüket.

Ezután 36 évig, I. Ferenc József királyunk bölcs uralkodása alatt, országunk óriási léptekkel haladt előre a kulturális fejlődés minden terén. De azután a viágháboru jött reánk, az összeomlás és az azt követő megszállás és kommunizmus, melyek a meggyötört, kirabolt, széttépett magyarnak mind még élénk emlékezetében vannak.

Egy háboru lehetőségének felismerése, ultimátum, hadüzenet, a gyengék és gyávák kétségbeesése, erők lelkesedése, nótás, virágos századok bucsuztatása, első harctéri hírek és első sebesültek, hírek győzelmekről és visszavonulásról, hősök ünneplése és hősök temetése — ez mind nyomon követte egymást.

Hogy a lelkesedés ezuttal sem hiányzott városunkból, mutatja azon tény is, hogy még a Kollégiumnak harctéri szolgálat alól felmentett theologusai közül is, mindjárt a háboru elején negyvenen önként vonultak be hadiszolgálatra.

Azután jött egy hosszú, évekig tartó, idegfejlesztő

várás, mindtöbbnek nélkülözése és gyásza, amelllett az állandó jelszó: „kitartani!“

Majd, dacára a hadsereg, ha nagy áldozatok árán is, de szünet nélkül kivivott eredményeinek, a hátország jóllakott hyénáinak fejfelütése és orvtámadása.

Ez volt a dolog menete mindenhol, Debrecenben épügy, mint Budapesten.

A világháboru forrataga messze és sokfelé elvitte Debrecen város fiait és sok jeles tett véghezvitele füződik a városunkból kiegészítést nyerő ezredek nevéhez. Ezeknek, részben régi időkre visszamenő történeteit később fogjuk kivonatosan felemlíteni.

Előbb vegyük szemügyre a városban történt további eseményeket.

A világsáboru négy éve alatt a nagy küzdelem hullámai természetesen Debrecenben is éreztették hatásukat.

A nyulasi „Szalvator“ barakokban és a Bocskai-terén ezerek részére épített és berendezett hadikórházak és a Téglavetőnél tizezrek részére berendezett fogolytábor, az anyaggyűjtő helyek, a városban látható ujoncok és lábadozók ezrei, igen megváltoztatták a város képét.

A háboru utolsó éveiben a 73. cseh gyalogezred volt itten elhelyezve, míg a 39. ezred Königrätzbe került.

Midőn a világháboru ötödik évében, hadseregeink lelkiismeretlen hazaárulók izgatása következtében, egy boldog családi otthon reményében, otthagyták a drága véren meghódított ellenséges országrészeket és a magyar katona, egy bolond vagy gonosztevő (Lindner) parancsára, még az ország ősi határait is védtelenül hagyta. Debrecen is megtelt a széthullott kéve szálaival.

Csak később lehetett némi csapatokat is látni. Ezek az oláh sereggel szemben álló kiváló székhely hadosztályhoz tartoztak, vagy a csucsai frontra szánt zsoldos alakulatok voltak.

Ezután zajlott le a tanácsköztársaságnak, Debrecenben csak 32 napos, tiszavirágszerű uralma, melynek végén, az 1919. év Nagypéntekén este, az ide érkező bécsi vörös zászlóalj a város megfélemlítésére, jobban mondva félelemből néhány középületet esztelen géppuskatűzzel összelövedőzött. A tébolynak szerencsére csak egy személy — még pedig egy népbiztos — esett áldozatul.

Husvét első napján a vörösök 93, különböző keresztetű ághoz és álláshoz tartozó tekintélyes városi férfit tuszként Budapestre szállítottak. Csak hónapok múlva kerültek haza.

Március 20-án az oláh hadsereg megmozdult, mire a tanácsköztársaság kitűnően fizetett és felszerelt zsoldosai. — mintha a még nemrég, nagyrészt idegen nyelvű parancsszóra, részben idegen célokért, mégis a világ bámulatát felkeltő hősie-

séggel küzdő testvéreiket egy egészen más világ szülte volna, — ész nélkül szétfutottak ezen másodrangú ellenség előtt.

Mig a bukott angyalokként menekülő népbiztosok és borkabátosok találtak még annyi időt, hogy raboljanak és a legjobb hazafiak közül áldozataikat szedik (pl. Szoboszlón Fekete polgármester, Körner malomtulajdonos és Czeglédy gazdálkodó meggyilkolása) addig a „felszabadítók“ a községekbe való bevonulásuk előtt gyáván, rémlátásaik folytán összelőtték a templomtornyokat (pl. Egyek) és megtorlások címe alatt, halomra gyilkolták a falu legényeit (pl. Kabán.)

Debrecenbe márc. 21. vonultak be az oláhok. Első dolgaik közé tartozott, hogy k. b. 200, békés ígéretekkel összegyűjtött, tényleges katonatisztet Craiovában internáltak. Ezeket csak kilenc hónap elteltével engedték haza.

A „Debreceni Képes Kalandárium“ 1921. évi számában Z...i „egy az események forgatagában állott, közéleti szerepet vivő ur rendelkezésre bocsátott“ feljegyzései nyomán ezen keserves idők eseményeiről többek között a következőképpen emlékezik meg:

„A debrecenieknek újból tapasztalniok kellett, mennyire jaj! a legyőzötteknek. Rajtuk megismétlődött minden kifosztás, kinzgatás és megalázás, amivel egy álnok, kegyetlen és felfuvalkodott el-

lenség kéjes gyönyörűséggel sujthatja, elárult, letiport, tehetetlenül vergődő ellenfelét“.

„Nem csak a tanyákon, de a városban is az u. n. requirálások alkalmával a szerencsétlen tulajdonos kárán felül, rendszeren a legdurvább, legkegyetlenebb testi bántalmazásokat is kénytelen volt elszenvedni, tekintet nélkül korára és arra: férfi-e vagy nő.

„Szegény munkanélküli embereink százai“ — mondja tovább a szomoru események elbeszélője — „fegyveres erővel az oláhok munkájára hattattak annélkül, hogy csak enniök is adatott volna“.

„Kivált mikor közeledett az idő, hogy ki kellett takarodniok a megyéből, az oláh kapzsisága, gonoszsága nem ismert határt. Amit magával nem vihetett, azt elpusztítani törekedett s az el nem mozdítható állami és magán vagyonban igyekezett minél több rombolást elkövetni“.

„Az oláh tanyázás ideje Debrecen történelmének mindenkor legkeservesebb emléke marad“.

A város előkelő személyei által a nagyentente budapesti missziójához intézett emlékirat, melyben az oláhok kegyetlenségei, rablásai és lopásai részletesen le voltak írva, egy helyen, így hangzik:

„A kegyetlenkedés nemcsak a kinzó kamrákban volt, hanem időnként a tanyákon is. A különbségek élete valóban idegbontó, féltelmetes és

borzalmas volt. Az éj beáltával lepték meg a fegyveres bandák a tanyákat requirálás és más ürügyek alatt.

Ilyenkor történtek a legkegyetlenebb testi bánalmazások. Voltak időszakok mikor egyes hátrészek lakói éjjelenként mint mezei vadak bujdosnak a vetésekben és az erdőkben.“

Utólagosan megejtett nyomozások alapján, legalább tizenkét esetben állitható, hogy a megszállás ideje alatt kóbor oláh katonák voltak, akik békés debreceni polgárokat, főként tanyai gazdálkodókat, meggyilkoltak.

Az oláh megszállás alatt a városnak és az egyes gazdáknak iparosoknak, kereskedőknek, háztartásoknak a rekvirálásokból és rombolásokból származott kára hivatalos összeírás szerint 230.223,461 K-ra becsültetett.

Ennek főbb tételei a következők:

Kiszolgáltatót élelmiszer értéke 13.123,013 korona
6,116 drb. igás és vágó állat

értéke — — — — —	53.6917,80	„
1,707 drb. tanyész állat értéke	30.206,600	„
128 mm. takarmány értéke —	1.729,933	„
5,414 hl. bor és pálinka értéke	5.214,965	„
Teljesített fuvarok értéke —	9.823,604	„
Tűzifa és műfában kár értéke	496,456	„
Nagyobb ipartelep kára gép berendezés, felszerelés és anyagkészletben: — —	8.205,308	„

Kisebb ipartelepek kára munkaeszközökben, anyag- készletben — — — — —	5.404,076	„
Kereskedők kárai — — — — —	8.310,133	„
Pénzüintézetek kára — — — — —	1.460.464	„
Közhivatalok kárai — — — — —	39.847,656	„
Egyesületek kárai (berendezésben) — — — — —	346,872	„
Magán háztartások kára (butorok, fehérnemü, ágynemü, felsőruha, lábbeli, ékszer — — — — —	8.418,094	„

Ezekhez az állami vagyon kárvallása vasuti gépjavitó üzlet, posta, táviró, vasuti állomások, gazdasági akadémia, továbbá dohány gyár (109.845,100 K), fémipari szakiskola (700.000 K), méntelep (8.000.000 K).

A Debrecen város területén elszenvedett összes kár: 2.345,000,000 K.

Midőn azután az ellenséges hatalmak nagyjából megállapodtak, hogy mit hagynak meg számunkra Nagymagyarországból, Debrecenből, 1920. márc. 11. szerdán az oláhok kitakarodtak.

Ugyanaz nap vonult be a lakosság üdvörlésének között, régi fegyelem minden jelével és hazafias harci kedvtől hevítve, a sastollas nemzeti hadsereg dunántuli hadosztálya, majd pár hétre rá az örkényi táborban felállított debreceni gyalogezred első két zászlóalja is.

III.

Derecen város területéről kiegészített ezredek történetének rövid kivonata.

A harminckilences gyalogezred.

Az 1756. évben lett felállítva és egyike volt a Monarchia legrégebb és egyuttal legkiválóbb ezredeinek. Bizonyítja ezt a legnagyobb kitüntetések egész sora, melyben részesült és az is, hogy a Monarchia leendő trónörököse, utolsó királyunk is, mint zászlóaljparancsnok hosszú ideig az ezredben szolgált.

Az ezred felülmulhatatlan vitézséggel, pedig csak magyar virtusból, mert idegen vezényszóra és többnyire idegen célokért, küzdött Európa csaknem összes harcterein: ott volt Boroszlónánál, Olmütnél, 1789-ben Belgrád bevételenél, a jemmappi csatában a Lódi hidnál, az asperni és wagrami síkokon, vérzett 1812-ben az orosz, 1813—15-ig a francia harctereken és száz év alatt több, mint száz csatában és ütközetben vett részt. Az 1848—49-ik szabadságharcban a szerencsétlen szolferinói és a győzelmes custozzai csatákban, valamint a boszniai okkupáció alkalmával való szerepiését már említettük.

A világháborút a 17. gy. hadosztály kötelékében küzdötte végig. Hogy mit teljesített ez és a 20. h. ho. azt részletesebben, igazabban és magasztalóbban leírni, mint azt József királyi herceg naplójában találjuk, nem volna lehetséges.

A 39-es ezred az aug. 28—29-iki rohatyni. szept. 8-iki komarnói*, a 12. lesznevicei és okt. 12—31. chirovi veszteségteljes, véres csatákban, továbbá Sztropko és Jasló között a Kárpátok erdős bércein a magyar Haza védelméért lefolyt öt hónapi véres tusakodásnál éppoly hősiezen küzdött, mint 1915. juniustól az olasz harctéren. Itt először Karinthia határhegyein, majd 9 isonzó i csatában Doberdó poklában és 1917. jun. 15—23-ig a Montelló elfoglalásánál hirnevét, ha lehet, még fokozta.

A Monarchia összes ezredei között alig van még egy, mely a hadijelentésekben többször lett volna dicsérőleg említve.

Az összeomlás napjaiban is, a Salaroló és Orzó szikláit védte, még visszavert minden olasz támadást, számtalan foglyot ejtett és sok géppuskát zsákmányolt. Október 31-én utolsó diszmenete látára hadtestparancsnoka könnyezett a meghatottságtól.

Emléke a Nagyerdő bejáratánál felállított obeliszk, valamint a Szent-Anna templomban és a

*) Csak itteni vesztesége halottakban 5 tiszt és 75 legénység; sebesültekben 20 tiszt és 395 legénység volt.

Pavillon laktanya bejáratánál elhelyezett emléktáblák által van megörökítve.

A hármas honvéd gyalogezred.

A honvédség 1869-ben felállított részeiből 1885-ben alakult. Már békében mindig egyike volt a honvédség legkiválóbb ezredeinek.

A világháboruban a híres 20. honvéd hadosztály kötelékében, békebeli hírnevéhez méltónak bizonyult.

A galíciai harctéren, nagyrészt a testvérezred, 39-esek, közelében ragyogó hősiességgel végig verekedte a véres rohatyni, komarnói és chyrovi ütközeteket.

Az 1914—15. telén a Mezőlaborc melletti hegygerinceken védte a tulnyomó ellenség állandó elkeseredett támadásaival szemben és a tél hidegével dacolva, a szent határokat.

Résztvett a máj. 4-iki gorlicei áttörést követő győzelmes előnyomulás első harcaiban. Wertyszovo és Wislok Wielka látta a debreceni hármasok ellenállhatatlan rohamait és hallotta azok győzelmi ujongását.

1915. május közepén már a karinthiai határgerincen harcolt a 2000 m-es Wrshic Krn és Javoriceken és a sikság és homok fiai az olaszok legjobb alpesi csapatainak egy lépésnyi területet sem engedtek át. Onnan, —mindenhol vállalva a 39-esekkel, — az olasz harctér legveszedelmesebb

helyére Doberdóra irányították. Ott volt a legnagyobb szükség a legjobb csapatokra.

8 isonzói csatát Doberdó poklának egyik gyújtópontján a Monte San Michelen és környékén harcolta végig.

1916. dec. — 1917. szept. Wolhyniában eltöltött nyugodtabb 9 hónap után ismét az olasz frontra a véres emlékü San Gabrielére került. Amit az ezred itten végzett, azt a világháború egy csapatának teljesítménye sem multa felül.

A győzelmes offenzia után a Tombára jutott védelmi állásba.

A hármasok azok közzé tartoztak, akik az 1848—49-ben oly ragyogó honvéd nevet a feledékeny világ előtt, annak majdnem összes népei között lefolyt ádáz viaskodásaiban is, a tisztelet legmagasabb fokára emelték.

A világháborúban elesett hőseinek emlékét egy a honvédlaktanyán elhelyezett tábla őrzi.

A hármas honvéd népfelkelő gyalogezred.

Mozgósításkor a 3. honvéd gyalogezred által felállított 3. honvéd népfelkelő ezred 1914-ben először a szerb Timók hadosztály betörése és leverése alkalmával került harcba.

Decemberben hónapon át tartó harcok után, bevonult Belgrádba.

1915. novemberig a Száva menti védelmi állásokban volt. Közben az ezred II. zlj-át a Dober-

dóra irányították. Ez ott a 19. hegyi népfelkelő dandárba lett beosztva, mellyel a háború végéig a VI. Isonzó csatától kezdve a Piavei átkelésig majdnem az összes olaszországi csatákban részt vett.

A 12/I. zlj.-al kiegészített ezred 1915. nov., dec. hónapokban végig küzdötte a Belgrád második bevételéhez és a szerb hadsereg teljes leveréséhez vezető véres ütközetek egész sorát.

1916. elején az 53. hadosztály kötelékében az orosz harctérre kerül, hol a debreceni népfelkelők Brussilow offenzíva alkalmával oly hősiesen harcolnak, hogy német felettes parancsnokuk a „stochodi oroszlánok“-nak nevezi el őket.

Egy védő állásokban eltöltött év után 1917. nyarán az ezred az olasz frontra került, hol Görz-nél, a San Marco hegyhátán és San Michaelen több olasz támadást hősiesen visszaver.

A 12. isonzó csata után a Piavéra kerül, amelyen való átkelésünk alkalmával kitünteti magát.

Nevezett helyek fontossága és véres, de dicső emlékei tanuskodnak az ezred kiválóságáról és valóban, ha a Monarchia egész hadseregét az a szellem lelkesítette volna, mint az eleinte még géppuskák nélkül is vitézül harcolni tudó debreceni 3. népfelkelő gyalogezredet a háború csak rövid és győzelmes lehetett volna.

Meg kell még emlékeznünk a háború folyamán a 3. honvéd gyalogezred által felállított 3/IV.,

3/V. és 3/VI. valamint a 3/VII. hadtápszászlóaljakról, melyek a háboru forgatagában ismételen harcba kerülvén a Hajdu és debreceni névnek mindenhol becsületet szereztek.

A kettes honvéd huszárok.

Első osztályát 1877-ben alakították és már békében kitünt kiváló szelleme által. Kitünőségét bizonyítja azon tény is, hogy a letünt évtizedek legnagyobb magyarja: gróf Tisza István a háboruban a „kettes“-t választotta ki ezredének.

1914-ben az északi harctérre került. Végig harcolta az első és második lemergi csatát, szept. 7—11. a ravaruszka; majd az iwangorodi véres tusakodásokat. Andrejevnél okt. 26-án alkalma volt különösen kitüntetni magát. 1914—15. telén Zboró táján a Kárpátok gerincét védte a muszka támadások ellen.

1915. tavaszán a gorlicei áttörés után, részt vett a változatos és minden lovasság legnagyobb gyönyörét képező üldöző harcokban.

Ez év tele már Wolhyniában találta a debreceni vörös ördögöket, hol 1916. júliusig a kiépített állásokat védte az oroszok ismételt elkeseredett támadásaival szemben.

A Brussilow offenziánál cseh csapatok árulása folytán az ezred bekerítettvén, igen súlyos veszteségeket szenvedett.

Az oláh hadüzenetre, erőltetett menetben, az

erdélyi határhegyekre Dorna Vátrára sietett, ahol szept. 2., 20. és okt. 15. a Czokanesti körüli nehéz, de eredményteljes harcokból derekasan kivette részét. A telet is itten töltötte állásharcok között.

Ez a terep és az állásharcok a lovon való küzdést kizárván, az ezred itten lovait leadta és így lovas jellegét elveszítve, azt gyaloglövész alaklattá szervezték át.

1917. júliusban Bukovinában harcolt, hol a Stermina magaslat elfoglalásával kitűnő hírnevét még növelte.

Itten 1918. tavaszáig maradt.

A juniusi piavei offenzíva alkalmával az olasz frontra, és pedig a montellói szakaszba, jut.

A hátország összeomlása után innen vonult az ezred, még pedig a legnagyobb rendben, haza — Debrecenbe.

A világháború egy lovasezrede sem állíthatja, hogy a csaták és ütközetek végnélküli sorozatát több bravurral harcolta volna végig, mint a debreceni kettes huszárok.

Hősi emléküket a laktanyájuk udvarán emelt emlékoszlop őrzi.

A tizenhatos huszárezred.

Mint olyan 1873. évben Debrecenben, az akkori 10-ik ulánus ezredből alakult.

Egyike volt a Monarchia leghiresebb lovas ezredeinek.

Az ezred rendszerint Debrecentől távol, időnként a Monarchia legtávolibb helyein, állomásozott, azonban minden időben mindenhol a legnagyobb becsületet, tiszteletet, elismerést vivta ki maga és kiegészítő városa, Debrecen számára.

A világháború kitörésekor Stájerországban állomásozott és a 2. lovas hadosztályhoz tartozó 3. lovasdandárba volt beosztva.

Ebben a kötelékben küzdötte végig, mégpedig állandóan az oroszfronton, a világháborút.

Az 1914 augusztusi felderítő és nagyszerű lovas harcok után Brudermann hadseregének visszavonulását fedezi.

Októberben részt vesz a San melletti harcokban és az iwangorodi előnyomulásban, azután Czestochau-nál jut állásba. Innen 1914. dec. 15-én újból előre tör és dec. 19-én eléri a Nidát.

A kárpáti téli hadjáraton részt vesz. A gorlicei áttöréssel számára a győzelmes előnyomulás és az üldözési harcok végtelen sora kezdődött meg. Ezek eredményeként augusztusban eléri Varsót és a bialistoki erdőn túl nyomul elő.

Az ezred ezután végig küzdi az összes Stryj melletti harcokat és nehéz, de dicsőséges harcok után Zloczow környékére kerül.

A Brussilow offenzíva az ezredet Buczac-nál éri és júniustól augusztusig a Halics, Rusniátow, Ka-

lusz körüli elkeseredett harcokból derekasan kivieszi részét.

1917 március 20-án a többi lovashadosztályokhoz hasonlóan gyalogositva lesz.

Jezupol-nál, épp úgy mint eddig, hősie bravurrai segíti visszaverni Kerenszki vörös offenzíváját, majd délre eltolva, 1917. augusztus elsején Rarancénál állásba került. Itt augusztus 27-én véres küzdelem árán elfoglalja a Mohila lui Guilát.

1918. tavasszal az ezred mint megszálló csapat Odessába kerül, hol a várost és a bolsevikieket lefegyverzi. A világháború vége itt éri.

Bár a gyászos összeomlás következtében gazdag babéraihoz méltó ünneplés nélkül, csendben, de teljesen rendben és fegyelmezetten vonult be az ezred 1918. november hó végén Debrecenbe.

A város házi ezredeinek a világháborúban hősi halált halt katonái emlékére a Dr. Magoss Györgytéren ültetett fasorok lettek kegyelettel felajánlva és táblákkal megjelölve.

Debrecen által a háborúban hozott véráldozatnak rendkívüli nagyságát a jelenleg hadigondozásban levő egyének nagy száma — 1400 rokkant, 750 özvegy és 450 árva — is bizonyítja. ,

Végül megemlítjük, hogy a háború négy éve alatt sebesülések vagy harctéren szerzett betegségeik következtében Debrecen kórházaiban elhalt, több mint 4000 magyar és más különböző nemze-

tiségü, katona közül mintegy 2000 a hősök temetőjében, 750 a róm. kath., 725 a hadifogoly és 524 a Hatvan-utcai ref. temetőben alussza örök álmát.

*

Debrecen, fekvésénél és magyarságánál fogva, az ország szive lévén, a Honfoglalás óta népünk viszontagságos életének minden lüktetését át-érezte.

Ez kitünik háborus történetének fenti rövid kivonatából is.

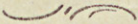
A felsorolt adatokból azonban azt is látjuk, hogy hazánknak dicsőséges eseményeiből közvetlenül igen ritkán, de szenvedéseiből mindig igen bőven volt része.

Láttuk, hogy nem üres jajszó, de minden egyes esetben a hősök és martirok nevével, a tallérok és elhajtott marhák ezreinek pontos számával kimutatható tény, hogy Debrecen Magyarország 1000 éves kálváriájának minden állomását úgy átszenvedte, mint talán egy városa sem az országnak.

De a szétdult város mindig újból felépült, a könytengerből mindig termékenyítő eső lett, úgy hogy a városnak cimerében a gyapjától olcsó-szerrel megfosztható bárány mellett a diadalmas phónixnek is méltó helye van. A cimert azonban még egy kardot tartó oroszlánnaal kellene kiegészíteni annak jelképéül, hogy a város fiainak, kik oly gyakran voltak kénytelenek vagyonuk nagy részét békéltetően az ellenség elé vinni, vagy azok

töredékeivel menekülni, ha nekik alkalom adatott tüzhelyükért, hazájukért harcolni, jobb vitéz a földkerekségén nem volt.

Az Ég óvja meg városunk népét a háboru rémétől, de ha újra sikra kellene Debrecen fiainak szállani, áldja meg őket Hadur, hogy ősi hajduvirtussal küzdve elérhessék, hogy soha többé ellenség ne lépje át Debrecen határát.

DEBRECENI EGYETEM KÖNYVTÁR
Lelt. 3099-1959

1-30

